

- брошюры “Нечто об единоверии и единоверцах” (Изд. Газ. Заграничной “Слово Правды”) // КЕВ. — 1898. — №9. — С. 273.
20. Раскол и противораскольническая миссионерская деятельность в южной части Бессарабии в 1902 году... — С. 122
21. “Из Дневника” миссионера священника Феодосия Воловея за 1912 год // КЕВ. — 1912. — № 3. — отд. неоф. — С. 62.

Анотації

Федорова А. И. Введение единоверия в Южной Бессарабии.

В статье анализируется открытие единоверческой церкви в Измаиле, деятельность миссионеров по вопросу присоединения старообрядцев к единоверию и результаты этой деятельности.

Fedorova A. I. Introduction of edinoveriye in South Bessarabia.

The establishment of edinovercheskaiya church in Ismail, activity of missionaries in the question of joining of staroobryadtsy to edinoverie and results of this activity are analysed in the article.

Л. Ф. Циганенко

ПРЕДВОДИТЕЛІ ДВОРЯНСТВА БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ТА ЇХ РОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КРАЄМ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Предводители дворянства — одна з ланок політичної структури Російської імперії кінця XVIII — першої половини XIX ст. Відіграючи провідну роль у становій дворянській корпорації, вони не тільки концентрували в своїх руках функції дворянських товариств, але й являли собою важливий важіль адміністративно-управлінського апарату російського самодержавства. Широка компетенція та особливий статус зробили предводителів дворянства невід’ємним атрибутом провінційного життя.

Загальна оцінка інституту предводителів дворянства була дана ще в історіографії XIX ст. Вона обґрунтовувалась рядом дослідницьких праць, які, не зважаючи на певні недоліки, зберегли певну наукову значущість і до сьогодні [1]. За радянських часів історія зародження, становлення, розвитку і діяльності інституту предводителів дворянства була однією з найбільш заідеологізованих та майже не досліджувалась. Лише деякі аспекти його історії були порушені в історичних працях, присвячених загальним або суміжним проблемам [2].

В наш час ми спостерігаємо підвищення інтересу до вивчення історії як дворянства взагалі, так і окремих його інституцій. Сучасні дослідники намагаються чітко окреслити основні суспільно-політичні ідеали, ціннісні орієнтації та ментальні стереотипи провідної верстви російського суспільства XIX ст. [3].

Дослідження проблеми становлення та діяльності предводителів дворянства сприятиме більш повній уяві про місцеві організації дворянства та форми його участі в управлінні державою.

Інститут предводителів дворянства в Російській імперії виник ще до юридичного оформлення дворянської станової організації. Наказом від 14 грудня 1766 р. Катерина II запропонувала дворянам обрати для проведення повітових зборів своїх предводителів, які повинні були скласти списки дворян за повітами й головувати на зборах. І хоча комісія невдовзі припинила свою роботу, повітові предводителі дворянства, згідно з наказом від 27 вересня 1771 р., продовжували обиратися кожні два роки.

Роль і значення предводителів не обмежувалися лише сферою дворянського самоврядування — створений виключно для виконання загальностанових функцій, цей інститут майже відразу став використовуватися владою для виконання адміністративних доручень. Законодавство Російської імперії першої половини XIX ст. вже чітко фіксувало коло обов'язків предводителів дворянства — від господарчих до інспекторських та поліцейських.

Предводитель дворянства перш за все був посередником між владою і місцевими дворянами; він виступав в якості розпорядника дворянських справ і коштів; головував на дворянських зборах та виборах; контролював ведення дворянської родовідної книги, видавав свідоцтва і довідки; видавав розпорядження щодо дворянських опік.

Предводитель дворянства, як офіційний представник місцевої дворянської корпорації, вів не тільки загальностанові справи, а й був безпосереднім учасником загального управління губернією. Ця участь забезпечувалася входженням предводителя до складу найавторитетніших губернських державних та громадських організацій: губернського правління; губернських відділів із земських, міських, військових справ; губернського лісоохоронного комітету; губернського опікування дитячих

притулків; губернської оцінювальної комісії; губернського комітету піклування про в'язниці тощо. Лише перелік комітетів та комісій, в яких предводитель дворянства повинен брати участь, свідчить про його причетність практично до всіх сфер місцевого управління та господарської діяльності. В деяких організаціях предводитель виступав в якості голови. Крім того, існували ще так звані “особливі обов’язки”, які були викладені в різних статутах, положеннях, наказах, яких у російській адміністративній практиці було багато. До того ж, майже кожна громадська організація в губернському центрі намагалася включити до свого складу предводителя дворянства, хоча б в якості почесного члена.

Статус голови місцевої станової організації надавав предводителю дворянства певну свободу дій. Відповідальним предводитель був лише перед людьми, які його обрали — місцевими дворянами. Губернські органи влади не мали права наказувати йому або надсилати розпорядження; не мали права вимагати від нього звітів, рапортів, пояснень. Предводитель спілкувався безпосередньо з губернатором, однак жодної вказівки щодо його підлеглості губернатору в російському законодавстві не існувало. Була лише невизначена фраза про те, що “взаимные сношения между губернатором и предводителями губернским и уездным производятся по форме сношений, принятых в Учреждении Министерств”. Закон дозволяв предводителю “во всех делах, к пользам дворянства прикосновенным” [4, с. 46–47], обминаючи губернатора, звертатися безпосередньо до міністра внутрішніх справ, а іноді і до царя.

Не зважаючи на складність та відповідальність роботи предводителя дворянства, державного жалування він не отримував. Дворянське товариство вважало, що їх обранець — людина заможна й на життя йому не потрібно заробляти. Щодо держави — вона підтримувала предводителів традиційним шляхом: пожалуванням чинів та орденів. Губернські предводители дворянства, які прослужили на цій посаді два терміни (по три роки кожний), затверджувалися в чині статського радника, три терміни — дійсного статського радника, що відповідало військовому чину генерал-майора.

Необхідність створення дворянської станової організації губернського рівня в Бессарабії була відчутна відразу ж після

приєднання краю до російської корони. По-перше, поява в Бессарабії корпорації нобілів додала б завершеності входженню нової території до складу імперії. По-друге, влада змогла продемонструвати місцевій національній еліті своє доброзичливе і лояльне ставлення, запропонувавши їй місце в дворянських родословних книгах, в обмін на підтримку. Крім того, новій владі потрібні були досвідчені люди, які б могли регулювати економічні, політичні і соціальні процеси в краї.

До 1818 р. місцеве дворянство фактично не мало своєї організації, хоча вже з 1816 р. в різних документах зустрічається прізвище надвірного радника Дмитра Ришкана, який бере активну участь у різних зборах та комісіях і підписується “Маршалом дворянства”. Вочевидь його і потрібно вважати першим бессарабським предводителем дворянства, однак, хто, де, коли, за яких обставин призначив Дмитра Ришкана “маршалом”, з’ясувати неможливо, бо немає жодного документу, який би давав відповідь на ці питання.

Влітку 1818 р. розпочали роботу перші дворянські збори, головним питанням яких стало обрання обласного маршала або предводителя дворянства. Список претендентів на цю посаду складався з шести осіб: статський радник О. Гика, колезький асесор І. Донич, титулярний радник князь М. Кантакузін, надвірний радник І. Милло, надвірний радник Д. Ришкан, колезький радник І. Стурдза. Всі вони належали до місцевої національної знаті, були відомими особами, користувалися довірою з боку царської адміністрації.

Перемогу на цих виборах одержав Дмитро Костянтинович Ришкан, представник досить відомої в Молдавському князівстві родини, володар маєтків Вистерничени та Бубуєчи, за нього проголосували 154 особи і тільки 46 були проти. Другий результат був у князя М. Кантакузіна з таким розподілом голосів: 130 — за та 62 — проти. З цього часу Д. Ришкан стає легітимним предводителем Бессарабського дворянства, виконуючи ці обов’язки до 4 січня 1822 р.

Головне завдання, яке постало перед предводителем дворянства, полягало у необхідності проведення своєрідної “інвентаризації” всіх місцевих дворян та внесення їх у дворянські родовідні книги. Становлення дворянської корпоративної організації в Бессарабії йшло надзвичайно важко, спричиняючи

низку серйозних політичних конфліктів та суперечок серед дворянських груп.

На чергових виборах, які відбулися наприкінці 1821 р., було обрано наступного обласного предводителя дворянства — ним став колезький радник І. М. Стурдза, який здійснював свої повноваження протягом січня 1822 р. — січня 1825 р.

Іван Михайлович Стурдза був представником відомого та чисельного боярського роду. Витоки цього роду знаходять документальне підтвердження в джерелах XV ст. Службову кар'єру І. Стурдза розпочав в Молдавському князівстві. Після приєднання Бессарабії до Росії прийняв російське підданство і з квітня 1814 р. приступив до служби. Входив до складу багатьох комітетів, зокрема комітету, який займався будівництвом Кишинівського шпиталю. З 1816 р. — член Бессарабського тимчасового комітету. За свою наполегливу працю отримав чин колезького радника. Йому належали значні земельні володіння: в Орґеєвському цинуті — маєтки Краснашени та Пояна, в Ясському — Котюжани і Чучуєни. Найбільші земельні володіння — 10154 дес. землі знаходилися в Хотинському повіті — містечко Новоселиця, села Маршанци, Тарасауци, Котелеу та Онцени. Все це приносило йому загальний річний прибуток — більше 15 тис. левів. З 1821 р. І. М. Стурдза працює в складі дворянської комісії, що дозволило йому заручитися підтримкою з боку як державної влади, так і місцевих аристократів, й одержати перемогу на виборах.

І. М. Стурдза активно взявся за вирішення існуючих проблем: у 1823 р. він порушив клопотання про створення дворянських опік та переобрання їх членів на виборах місцевого дворянства кожні три роки. Положенням Комітету Міністрів від 15 січня 1824 р. за № 297 бессарабському дворянству було надано право створювати дворянські опіки та обирати повітових предводителів дворянства в трьох повітах — Хотинському, Ясському та Оргіївському. Саме в цих повітах проживала найбільша кількість дворян і саме тут дворянське землеволодіння мало найбільші розміри [5, с. 13–14].

Будучи предводителем обласного дворянства, І. Стурдза брав участь у роботі чисельних громадських організацій, в проведенні окремих акцій. Так, він головував в комісії, яка була створена у 1824 р. для проведення в Бессарабії перепису населення.

Після закінчення трирічного терміну діяльності, у 1825 р. передає справи і йде у відставку. Відомий мемуарист П. Вігель так описував І. Стурдзу: “Самый хороший и справедливый среди смертных, никогда не начинавший судебных процессов, не бравших подряды, не делавший долгов и не интриговавший ни против кого. Это был тип европейца, блестяще образованного, обладавшего безукоризненными манерами, доброго и вежливого в обращении” [6, с. 235].

На третіх дворянських зборах 1825 р. вперше були обрані на трирічний термін три повітові предводители дворянства: в Хотинському повіті ним став Йордакій Димитріу, в Оргієєвському повіті — Діно Руссо, в Ясьському повіті — Олександр Леонард.

На виборах 1825 р. новим обласним предводителем дворянства став статський радник Іван Костянтинович Башота, який обіймав цю посаду протягом 1825-1829 рр. Іван Костянтинович розпочав свою службу у 1785 р., в якості земського справника в Молдавії. Під час російсько-турецьких війн 1789–1791 рр. та 1806–1812 рр. співробітничав з російськими військовими організаціями. Наприкінці 1813 р. переселився з Молдавії до Бессарабії і прийняв російське підданство. З 1814 р. працював в адміністративних органах краю — управляючим експедиції казенних прибутків та інших зборів, справником Оргієєвського цинуту, членом Тимчасового комітету, обласним прокурором. І. Башота був членом Кишинівського громадського комітету з надання матеріальної підтримки населенню Греції, одним із директорів Бессарабського відділення Російського біблейського товариства. За участь у врегулюванні спірних справ між казною та нащадками князя Манук-бея отримав чин колезького радника. Володів маєтками Пурчелянка, Забрічани та Онешти в Хотинському цинуті, в Ясьському — маєтком Волошниця.

Обрання І. К. Башоти предводителем дворянства свідчило, що він користувався водночас довірою з боку керівництва області та повагою місцевого дворянства. А. Крупенський в книзі “Краткий очерк о бессарабском дворянстве” вказує, що Башота очолював бессарабську дворянську корпорацію до 1831 р. Це не зовсім вірно. 29 січня 1829 р. він склав свої повноваження, передавши правління ясьському предводителю дворянства Олександру Павловичу Леонарду. У 1829 р. Башота від’їжджає до

Молдавії, де у нього були значні земельні володіння, мешкали багато родичів. У 1831 р. він виходить із російського підданства і остаточно залишає Російську імперію. Вірогідно такий крок був спричинений тим, що І. Башота був незгодний з новими правилами управління в краї (“Учреждения для управления Бессарабской областью”, 1828 р.), які значно обмежували автономні права Бессарабії в складі імперії.

З січня 1829 р. обов’язки предводителя бессарабського дворянства виконував яський предводитель дворянства Олександр (Алеку) Павлович Леонард. Це була надзвичайно освічена людина, він мав університетську освіту, за активну боротьбу з епідемією чуми в Бессарабії був нагороджений діамантовим перснем. Під час одного зі спалахів чуми в краї у 1830 р. особисто організовуючи протичумні заходи в Кагульському повіті, він помер. Його вважали найімовірнішим кандидатом на посаду обласного предводителя дворянства на виборах у 1831 р.

Незважаючи на те, що становище бессарабського дворянства на початку 30-х рр. XIX ст. ще остаточно не стабілізувалося, однак воно вже було визначеним і визнаним російською владою. Дворянство Бессарабії на той час ще було далеким від загальної ідеї корпоративної солідарності в своєму середовищі. Тим не менш, залежачи один від одного в питаннях дворянських виборів, дворяни повинні були рахуватися з регіональними потребами дворянської верстви. Не погоджуючись на декоративну роль в управлінні Бессарабією, місцеве дворянство активніше включається в діяльність імперських управлінських інститутів краю, що фактично означає остаточну інкорпорацію до загальноросійського дворянського стану і відповідає інтересам російської монархії. Черговим кроком уряду щодо розширення прав бессарабського дворянства в структурі місцевих органів влади став указ від 29 січня 1834 р., за яким місцева верхівка отримала право обирати голів Бессарабського обласного суду [7, с. 1–3].

Крім цього, в різні часи дворянам доручались обов’язки, що пізніше були віднесені до компетенції земств. До числа таких доручень слід віднести створення сільської поліції, опікування будівельними комітетом, сільськими продовольчими магазинами, в’язницями, перепис мешканців, боротьба з епідеміями чуми та холери, поставки провіанту для військ тощо.

В 30–40-х рр. XIX ст. царським урядом була продовжена політика підтримки та підвищення ролі і авторитету дворянських корпоративних органів. Намагаючись тісніше пов'язати дворянство з державною службою, уряд прирівнював службу в дворянських зборах до державної. Поступово дворянські корпоративні органи були поставлені під ще більш уважний контроль з боку губернських та повітових властей: по суті вони перетворилися в своєрідний придаток до місцевого бюрократичного апарату, а губернські предводители дворянства — на помічників керівників губерній [8, с. 122].

19 жовтня 1831 року новим предводителем Бессарабського дворянства було обрано Єгора Івановича Димитріу, який виконував ці обов'язки майже 10 років — до 1841 р. На державній службі Є. Димитріу був з 1799 р. У вересні 1812 р. він перейшов на службу до бессарабського адміністративного апарату під головуванням С. Стурдзи. Виконував різні доручення: брав участь у ліквідації епідемії чуми, організовував процедуру прийняття російського підданства, збір податків. З 1824 р. — предводитель хотинського дворянства. В той же час його було внесено до дворянської родовідної книги в статусі спадкового дворянина. І. Є. Димитріу став російським підданим, бессарабським поміщиком, який володів маєтками Ворничени та Чепанос у Хотинському повіті. З жовтня 1830 року приступає до тимчасового виконання обов'язків обласного предводителя дворянства у зв'язку зі смертю О. Леонарда. І. Є. Димитріу повинен був залишитися на цій посаді лише до найближчих дворянських виборів 1831 р. Однак його особа виявилася надзвичайно привабливою як для місцевих дворян, так і для керівництва області, і тому 27 березня 1831 р. він був обраний обласним предводителем дворянства. За той час, коли І. Є. Димитріу очолював обласну корпоративну організацію бессарабського дворянства, до родовідної книги було включено ще 39 боярських родів [9, с. 41]. За свою службу І. Є. Димитріу був нагороджений орденом Володимира IV ступня, в 1836 р. отримує імператорський подарунок — діамантовий перстень.

Прискіпливу увагу імперський уряд приділяв і кандидатам на дворянські посади повітового рівня, іноді відкрито підтримуючи династійні боярські традиції. У 1834 р. було вирішено обирати одного окружного предводителя дворянства одночасно

для двох повітів — Кишинівського та Оргіївського. Досить довгий час цю посаду обіймали представники боярської родини Донічів: у 1831–1834 рр. (ще існувала окремо посада оргіївського предводителя) — М. М. Доніч; 1834–1837 рр. — М. Є. Доніч, 1844–1847 рр. — О. М. Доніч, 1847–1850 рр. — знову М. Є. Доніч.

В Хотинському повіті позиції місцевого дворянства відстоювали дворяни М. Торхін (1828–1831 рр.), К. Талпа (1831–1837 рр. та 1847–1850 рр.), К. Кіруш (1837–1844 рр.), князь М. Кантакузіно (1844–1847 рр.). Що стосується Яського, Сорокського та Бельцького повітів, їх межі та компетенція місцевих предводителів дворянства декілька раз змінювалась. У 1825–1834 рр. інтереси дворянства цього району відстоювали яські аристократи О. Леонард, Є. Чухурян та І. Стражеско. В 1834 р. була запроваджена посада сороксько-яського окружного керівника дворянства. Довгий час ці обов'язки виконував дворянин Є. Катаржи (в 1834–1837 рр. та 1841–1847 рр.). Обіймали її також М. Бузні (1837–1840 рр.), Є. Ришкан (1847–1850 рр.) та ін. Дворянство Бендерського та Акерманського повітів отримало своїх предводителів лише у 1872 р. [10].

В серпні 1841 р. відбулися чергові вибори: предводителем дворянства області стає Іван Михайлович Стурдза, який вдруге займає цю посаду. Цікаво, що І. М. Стурдза пробув на цій посаді три трирічних виборчих терміни. Досить тривале перебування Стурдзи на цій посаді багато в чому пояснюється його особистими якостями, вмінням знаходити спільну мову і з владою, і з місцевими дворянами. За роботу І. М. Стурдзу було нагороджено орденами Св. Ганни (II ст.) та Св. Володимира (IV ст.), а в 1842 р. пожалувано чином дійсного статського радника.

На зміну І. М. Стурдзі в червні 1850 р. приходять Єгор Олександрович Бальш, який виконує обов'язки предводителя бесарабського дворянства до лютого 1857 р. Є. О. Бальш народився в м. Ясси, в родині знатного молдавського боярина у 1805 р. Отримав дуже добру для свого часу освіту, з 1828 р. перебував на російській службі. На початку кар'єри виконував обов'язки чиновника Азіатського департаменту Міністерства іноземних справ, був представником російського уряду в Греції, а з 1832 р. вийшов у відставку в чині надвірного радника. Більше 18 ро-

ків він жив у Бессарабії, налагоджуючи господарство в своїх бессарабських маєтках. В 1844 р. його було внесено до родовідної книги бессарабського дворянства. В 1845 р. Є. О. Бальш організував благодійну акцію, яка вже за його життя створила йому добру славу і довго підтримувала престиж роду після його смерті — відкрив у Кишиневі дитячий притулок для хлопців — перший у Бессарабії приватний благодійний заклад.

В особі Єгора Бальша до вершини обласної дворянської станової влади прийшов давній боярський рід, відомий далеко за межами Бессарабії, який мав найбільш показові атрибути значності: красивий родовід й легендарне багатство — після його смерті нащадкам залишилося 14,5 тис. десятин землі вартістю в 300 тис. крб. В одному з документів про походження Бальша зазначається: “Из княжеской фамилии, по происхождению от родоначальника, бывшего в глубокой древности владетельным князем и господарём княжества Цынтей” [11, с. 21–24].

На роки головування Є. Бальша припадає Кримська компанія, під час якої Бессарабія стала близьким тилом, а місцеве населення було притягнуто до матеріального забезпечення військ. Дворянство краю сприяло налагодженню взаємодії населення з армією. В липні 1853 р. Є. Бальшу та іншим бессарабським дворянам було оголошено царську подяку за організацію постачання коней до армії. В листопаді 1854 р. закінчився термін перебування Є. Бальша на посаді, однак бессарабські дворяни вдруге віддали за нього свої голоси. За вагомий внесок в розвиток краю і виконання “послуг на вимогу військового часу” його було нагороджено орденами Св. Ганни (III та II ст.). В лютому 1857 р., незважаючи на пропозиції залишитися на посаді предводителя дворянства, Є. Бальш залишає цей пост.

Перша половина XIX ст. характеризувалася ускладненням функцій, ролі і значення предводителів дворянства, що було зумовлено специфікою перетворень, які проводив царський уряд в імперії в цілому та Бессарабії зокрема. Предводителі дворянства краю відіграли важливу роль у консолідації місцевого нобілітету, доклали багато зусиль для мобілізації ресурсів дворянського стану.

Джерела та література

1. Головин К. Наше местное управление и местное правительство. — М., 1884.; Гернет А. О. Законодательство о приобретении дворянского достоинства Российской империи. — СПб., 1898;
2. История Молдавской ССР: В 2-х т. — Том 1 // Л. В Черепнин (отв. ред.). — Кишинев, 1965.
3. Опанасенко В. В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785 — 1860 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Харків, 2003.
4. Полное собрание законов Российской Империи — т. 9.
5. Крупенский А. Н. Краткий очерк о Бессарабском дворянстве. 1812 — 1912. К столетнему юбилею Бессарабии. — СПб., 1912.
6. Вигель Ф. Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии // Сочинения Ф. Ф. Вигеля. Приложение к “Русскому архиву”. — М., 1892.
7. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. — Ф. 1, оп. 1, спр. 77.
8. Бессарабия // Альманах / Географический, исторический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник (под ред. П. А. Крушевана). — М. 1903.
9. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. — Ф. 56, оп. 1, спр. 112.
10. www.bessarabia.ru
11. История родов русского дворянства: В 2-х кн. — Книга вторая. — М., 1991.

Анотації

Цыганенко Л. Ф. Предводители дворянства Бессарабской губернии и их роль в системе управления краем (первая половина XIX в.).

Автор рассматривает сословные и административные функции предводителей бессарабского дворянства, определяет их роль в системе управления краем в первой половине XIX в.

Tsiganenko L. F. The representatives of nobility in Bessarabian province and their role in the system of Regional administration in the first part of the XIX century.

The author investigatess the class administration function of the representatives of Bessarabian province and defines their role in the system of government.